

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬСТВО

МОНОГРАФІЯ

Інформаційна війна:
поняття, зміст, види та засоби

Вплив інформаційних війн
на економіко-політичні, соціальні
процеси у світі та окремій країні

Інформаційна боротьба:
особливості та структурні елементи

Культура, наука, право, освіта
на захисті людини від деструктивного
впливу інформаційної зброї

Спеціальні
інформаційно-психологічні
операції: сутність,
етапи, методи проведення

Інформаційна безпека
та контрпропаганда
в умовах російсько-
української війни

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬСТВО

Монографія

Харків
«Право»
2026

Авторський колектив:

Л. М. Алексеєнко, доктор економічних наук, професор; *О. М. Іванченко*, доктор юридичних наук, доцент; *У. В. Ільницька*, кандидат політичних наук, доцент; *О. В. Квасниця*, кандидат економічних наук, доцент; *Н. О. Коннова*, кандидат філософських наук, доцент; *О. С. Копитова*, доктор юридичних наук, старший дослідник; *О. В. Кравченко*, доктор історичних наук, доцент; *К. В. Настояща*, доктор соціологічних наук, доцент; *М. П. Требін*, доктор філософських наук, професор; *Н. В. Федіна*, кандидат юридичних наук, доцент; *Т. О. Чернишова*, кандидат філологічних наук, доцент; *Л. В. Чупрій*, доктор політичних наук, професор

Рецензенти:

Г. М. Куц – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди);

В. І. Палагута – доктор філософських наук, професор (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»);

І. В. Процюк – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

*Рекомендовано до видання вченою радою
ГО «Аналітичний центр сучасної гуманітаристики»
(протокол № 4 від 17 липня 2026 р.)*

Інформаційна війна та її вплив на суспільство : монографія /
I-74 [Л. М. Алексеєнко, О. М. Іванченко, У. В. Ільницька та ін.] ; Аналіт.
центр сучас. гуманітаристики. – Харків : Право, 2026. – 506 с. – DOI:
<https://doi.org/10.31359/9786178852085>.

ISBN 978-617-8852-08-5

Колективну монографію присвячено дослідженню теоретичних, методологічних і практичних основ феномену інформаційної війни, розкрито її поняття, сутність, зміст. Особливу увагу приділено розумінню сутності та специфіки когнітивної війни як концепту сучасного гуманітарного протистояння. Проаналізовано види та засоби ведення інформаційної війни, особливості та структурні елементи інформаційної боротьби, сутність, етапи, методи проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій. Розглянуто вплив інформаційних війн на економіко-правові, соціальні процеси у світі та окремі країни. Особливу увагу приділено інформаційній безпеці, контрпропаганді, захисту людини від деструктивного впливу інформаційної зброї в умовах російсько-української війни.

УДК 14+316+32+33+34+35

© Алексеєнко Л. М., Іванченко О. М.,
Ільницька У. В. та ін., 2026

© ГО «Аналітичний центр сучасної
гуманітаристики», 2026

© ТОВ «Видавничий дім «Право», 2026

ISBN 978-617-8852-08-5

Зміст

Розділ 1

Інформаційна війна: поняття, зміст, види та засоби

1.1. Інформаційна війна в турбулентному світі: теоретико-методологічні засади (Требін М. П., Коннова Н. О.).....	5
Список використаних джерел.	41
1.2. Трансформація змісту інформаційної боротьби: генезис, форми та методи (Требін М. П., Коннова Н. О.)..	47
Список використаних джерел.	79
1.3. Сутність та специфіка когнітивної війни як концепту сучасного гуманітарного протиборства (Требін М. П., Коннова Н. О.)	84
Список використаних джерел.	120
1.4. Феномен когнітивної війни в доктринальному дискурсі НАТО (Чернишова Т. О.).....	124
Список використаних джерел.	154

Розділ 2

Спеціальні інформаційно-психологічні операції: сутність, етапи, методи проведення

2.1. Теоретико-методологічні засади та сутність спеціальних інформаційно-психологічних операцій (ІПсО) у контурі гібридних конфліктів (Требін М. П., Коннова Н. О.).....	158
Список використаних джерел.	191
2.2. Архітектура, етапи проєктування та методи реалізації сучасних ІПсО в цифровому медіасередовищі (Требін М. П., Коннова Н. О.).....	195
Список використаних джерел.	230
2.3. Північнокорейська тематика в спеціальних інформаційно-психологічних операціях російсько-української війни (Чупрій Л. В., Настояща К. В.).....	234
Список використаних джерел.	247

Розділ 3

Вплив інформаційних війн на економіко-правові, соціальні процеси у світі та окремі країни

3.1. Інформаційна війна як фактор трансформації права (Копитова О. С.)..	250
Список використаних джерел.	292

3.2. Інформаційно-безпекові імперативи цифрових і фондових інновацій у сфері публічного управління, фінансів, банків і страхування: міжнародні та національні бізнес-комунікації (Алексєєнко Л. М.)	297
Список використаних джерел.	323
3.3. Інформаційно-комунікаційні механізми політики згуртованості економічного розвитку територіально-господарських систем: пріоритети поведінкових фінансів та масштабування фінансової грамотності в умовах євроінтеграції (Квасниця О. В.)	334
Список використаних джерел.	366

Розділ 4

Інформаційна безпека та контрпропаганда в умовах російсько-української війни

4.1. Культура, наука, право, освіта на захисті людини від деструктивного впливу інформаційної зброї (Іванченко О. М.)	369
Список використаних джерел.	407
4.2. Стратегічні комунікації як механізм формування системи інформаційної безпеки та протидії інформаційним викликам і загрозам (Ільницька У. В.)	411
Список використаних джерел.	432
4.3. Особливості забезпечення інформаційної безпеки органами державного адміністрування в умовах правового режиму воєнного стану (Федіна Н. В.)	438
Список використаних джерел.	469
4.4. Інформаційна безпека та контрпропаганда в умовах російсько-української війни: стратегії та досвід України і Польщі (Кравченко О. В.)	474
Список використаних джерел.	498
Авторський колектив.	503

71. Vuletić D., Milenković M. R. Information Warfare as an Introduction to Russia-Ukraine Armed Conflict. *Strategic Intersections : The New Architecture of International Security* / Editors Milovan Subotić, Şerban Cioculescu. Belgrade : Vojna štamparija, 2023. P. 185–197. DOI: https://doi.org/10.18485/isimod_strint.2023.ch11

===== 1.2. Трансформація змісту інформаційної боротьби: генезис, форми та методи

Требін Михайло Петрович

доктор філософських наук, професор

професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Коннова Ніна Олексіївна

кандидат філософських наук, доцент

доцент кафедри міжнародних відносин і політичної філософії

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Інформаційна боротьба зазвичай розпочинається задовго до перших збройних актів і свідомо спрямована на руйнування духовного світу націй і народів, проти яких ведеться¹. Дослідження генезису інформаційної боротьби засвідчує, що використання інформаційного чинника як асиметричного інструменту протиборства

¹ Див.: Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна війна у медіапросторі сучасного суспільства. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. № 3(54). С. 11–29. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265589>; Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації та засоби протидії. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2020. 350 с.; Курбан О. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 4. С. 50–52; Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 512 с.; Требин М. П. Информационная война. *Журналіст*. 2000. № 4–5. С. 14–19; Шпига П. С., Рудник Р. М. Основні технології та закономірності інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 326–339.

має глибоке історичне коріння¹. У доіндустріальну епоху, яка охоплює тривалий історичний період від античності до Нового часу, інформаційний вплив мав переважно локальний, лінійний та дискретний характер. Він розгортався переважно у формах військової хитрості (страатегемності), цілеспрямованого поширення деструктивних чуток, демонстрації вигаданої військової могутності (імітаційних дій) чи релігійно-ідеологічного тиску на супротивника і власне населення.

Проектування інформаційних імпульсів у цей період підпорядковувалося потребам конкретної військової кампанії чи політичної акції. Класичним прикладом раннього теоретичного осмислення цього процесу є трактат давньокитайського мислителя Сунь-Цзи «Мистецтво війни» (V ст. до н. е.)², де вперше на концептуальному рівні було обґрунтовано тезу про те, що «війна – це шлях обману», а найвищим проявом воєнного мистецтва є підкорення армії ворога взагалі без кінетичного зіткнення – виключно через руйнування його замислів, союзів та волі до опору. Схожі елементи асиметричного впливу фіксуються в історії античних держав (наприклад, демонстративне поширення чуток про незліченність перського війська Ксеркса) та в епоху Середньовіччя, коли інформаційне поле звужувалося до релігійного дискурсу, а легітимізація чи дискредитація воюючих сторін здійснювалася через інститути церкви.

На цьому доіндустріальному етапі еволюції інформація ще не була самостійною зброєю, окремим операційним середовищем чи автономною сферою ведення бойових дій. Вона виконувала виключно допоміжну (забезпечувальну) функцію, будучи повністю інтегрованою та підпорядкованою кінетичній (фізичній) силі – діям сухопутних військ чи флоту. Крім того, зміст та динаміка інформаційної боротьби були жорстко обмежені тогочасними технічними можливостями передачі та тиражування даних. Комунікаційні канали тривалий час

¹ Див.: Калініченко Б. Інформаційне протиборство: ретроспективний аналіз світової історії. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2025. № 1. С. 14–18.

² Див.: Сунь-цзи. Мистецтво війни / переклад Григорія Латника. Київ: Арій, 2014. 128 с.

залишалися природними (усна комунікація, візуальні сигнали, гінці) і лише згодом, із винайденням друкарського верстата Йоганна Гутенберга у XV столітті, почали набувати перших ознак штучності та масовості через поширення письмових маніфестів, листочок та перших друкованих памфлетів. Проте навіть поява друку не змінила суті цього етапу: інформаційні заходи мали точковий, географічно обмежений характер і не могли забезпечити безперервного, тотального та всеохоплюючого впливу на суспільну свідомість, який став можливим лише в наступну, індустріальну епоху. Однак в цей час виникає термін «пропаганда», що, як відомо, походить від латинського слова *propaganda* – «те, що підлягає поширенню». Слово вперше було використано в назві спеціальної організації католицької церкви «*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*» (Священна конгрегація пропаганди віри), створеної папою Григорієм XV у 1622 р. для місіонерської діяльності та поширення католицтва¹.

Кардинальна трансформація змісту інформаційної боротьби відбулася на межі XIX – XX століть, ознаменувавши перехід від інструментального використання інформації до її системного, стратегічного застосування. Цей тектонічний зсув став можливим під впливом двох взаємопов'язаних та взаємозумовлених процесів: масштабного технологічного прориву та глибокої соціальної модернізації.

Технологічний вимір цієї еволюції полягав у стрімкому розвитку та впровадженні новітніх засобів передачі та тиражування даних. Винайдення та індустріальне використання телеграфу, телефону, радіо, кінематографа, а також поява високопродуктивних ротаційних друкарських машин кардинально змінили швидкість, географічне охоплення та щільність інформаційних потоків. Інформація втратила колишню дискретність та локальність, набувши властивостей безперервності та транскордонності.

Водночас відбувалася радикальна соціальна модернізація, ключовим наслідком якої стало становлення так званого «масового суспільства» (феномен якого пізніше детально дослідили Г. Ле Бон, Х. Ортега-

¹ Див.: Політологія : навч. енцикл. слов.-довід. для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. С. 553.

і-Гассет та ін.)¹. Процеси урбанізації, руйнування традиційних патріархальних соціальних зв'язків та залучення широких верств населення до політичного життя сформували новий тип аудиторії – деіндивідуалізовану людську масу, високочутливу до односпрямованих медійних імпульсів, емоційного зараження та психологічних маніпуляцій.

Зазначені чинники зумовили появу повноцінних засобів масової комунікації (ЗМК), які остаточно перетворили інформацію з елітарного продукту, орієнтованого на вузькі управлінські верстви, на потужний інструмент директивного управління масовою свідомістю. Унаслідок цього відбулася фундаментальна зміна об'єктного поля інформаційного протиборства. Якщо раніше мішенню для дезінформації чи залякування були переважно безпосередньо армії противника на полі бою або вище військово-політичне керівництво, то відтепер об'єктом деструктивного впливу вперше стало багатомільйонне цивільне населення воюючих держав.

В умовах зародження концепцій тотальних воєн індустріальної епохи морально-психологічна стійкість тилу перетворилася на найважливіший стратегічний ресурс держави, без якого тривала мобілізація економіки та армії ставала неможливою. Відтак, підрив волі до опору цивільного населення всередині ворожої країни шляхом цілеспрямованого інформаційного тиску, сіяння паніки, зневіри та штучного розпалювання внутрішніх соціальних конфліктів за своєю стратегічною значущістю зрівнявся з успішними військовими операціями на лінії фронту.

Остаточний перехід від стихійного, ситуативного та фрагментарного використання методів інформаційного впливу до системної, централізованої та керованої державою масової пропаганди відбувся в роки Першої світової війни. Саме цей масштабний глобальний конфлікт, який вимагав безпрецедентного напруження внутрішніх сил держав та повної мобілізації суспільства, продемонстрував неможливість досягнення воєнно-політичних цілей виключно традиційними

¹ Див.: Giner S. Mass society. London: Martin Robertson, 1976. xvi, 288 p.; Hoggart R. Mass media in a mass society : myth and reality. London; New York: Continuum, 2004. ix, 214 p.

військовими засобами. Інформаційна боротьба вперше в історії набула чітких ознак інституціоналізованої державної політики, інтегрованої в загальну стратегію ведення війни.

Свідченням такої інституціоналізації стало створення спеціалізованих урядових органів, наділених монопольним правом на формування внутрішнього та зовнішнього інформаційних дискурсів воюючих країн. Яскравим прикладом стало створення у США Комітету з питань публічної інформації (світу він відомий як «Комітет Кріла», на ім'я його голови Джорджа Кріла, колишнього редактора та радника Вудро Вільсона зі зв'язків із громадськістю)¹, який здійснив першу в історії масштабну інтегровану кампанію з переформатування громадської думки ізоляціоністського американського суспільства на користь вступу у війну, використовуючи для цього розгалужену мережу спікерів («чотирихвилинників»), пресу, плакати та ранній кінематограф. Цілями пропаганди Комітету на американців, як зазначали дослідники, були: 1) мобілізація бойового духу американців проти ворога; 2) збереження дружніх почуттів щодо союзників; 3) збереження добрих відносин та, по можливості, сприяння кооперації з нейтральними країнами². Головним же завданням «комітету Кріла» було об'єднати країну, що розкололася за національними діаспорами та політичними пристрастями, за допомогою сприятливого та яскравого зображення реальних фактів, а також сприяти просуванню образу США за кордоном та деморалізувати країни Четверного союзу. Комітет, до якого входили фахівці з реклами, публіцисти, художники та університетські інтелектуали, випускав статті, пресрелізи, фільми, створював рекламні сюжети в кіно, радіо та пресі, постачав матеріали ораторам-добровольцям для пропаганди військової участі по всій країні. Матеріали Комітету поширювалися серед працівників різних професій та національностей, жінок, молоді, фермерів та сільськогосподарських робітників, а також іммігрантів. Річна передплата таких бюлетенів була доступною широким верствам населення, тому

¹ Див.: Annuziata F. The Progressive as conservative. *Wisconsin Magazine of History*. 1974. Vol. 57, No. 3. P. 220–231.

² Див.: Mock J. R., Larson C. Words that Won War: the story of the Committee on Public Information, 1917–1919. Princeton: Princeton University Press, 1939. P. ix.

що її ціна становила лише 5 доларів. Метою Комітету суспільної інформації була «пропаганда не так, як її розуміють німці, а пропаганда в справжньому значенні цього терміну, тобто пропаганда переконань»¹. На першій же пресконференції після призначення Джордж Кріл особисто заявив, що його комітет не займатиметься цензурою, але демонструватиме країні та світу ідеалізм американських цілей у війні (досягнення миру, свободи та правосуддя для всіх людей)².

Аналогічні процеси відбувалися в Європі: у Великій Британії було розгорнуто діяльність Міністерства інформації (зокрема, Бюро пропаганди у Веллінгтон-Хаусі), яке спеціалізувалося на витонченому впливі на нейтральні країни та деморалізації супротивника, а в Німецькій імперії ці функції перебрало на себе Військове управління преси при Верховному командуванні.

Наслідком цієї масштабної інституціоналізації стало те, що державна пропаганда трансформувалася в самостійний, автономний та критично важливий «четвертий фронт» тотальної війни, який розгортався паралельно із сухопутним, морським та повітряним театрами воєнних дій. Як пізніше довів у своєму фундаментальному дослідженні видатний американський політолог Гарольд Лассуелл, урядова пропаганда під час Першої світової війни стала головним інструментом підтримки внутрішньої цивільної єдності, конструювання образу ворога, легітимізації цілей війни, залучення фінансових ресурсів (через військові позики) та послідовного руйнування солідарності всередині ворожого табору³. Зміст інформаційної боротьби остаточно втратив ознаки простого інформування чи військової хитрості, перетворившись на технологізовану індустрію управління масовим психоемоційним станом суспільства, що заклало методологічну основу для ще більш жорстких інформаційних протистоянь середини XX століття.

¹ Див.: Jackall R., Hirota J. M. Image makers: advertising, public relations, and the ethos of advocacy. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2000. P. 13.

² Див.: Creel G. How we advertized America: the first telling of the amazing story of the Committee on public information that carried the gospel of Americanism to every corner of the globe. New York: Harper and Brothers Publishers, 1920. P. 4.

³ Див.: Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War. New York: Alfred A. Knopf, 1927. 233 p.

У період Другої світової війни зміст, масштаб та методи інформаційної боротьби зазнали подальшої радикалізації та якісної трансформації. Цей етап ознаменувався остаточним перетворенням інформаційного протистояння з допоміжного тактичного елемента на глобальну стратегічну індустрію. Головним каталізатором цих змін стало масове впровадження новітніх аудіовізуальних технологій, насамперед короткохвильового радіомовлення та документальної кінохроніки, які вперше в історії людства дозволили здійснювати транскордонний маніпулятивний вплив на мільйонні аудиторії у реальному часі, долаючи фізичні лінії фронту та державні кордони. Друга світова війна фактично стала першою тотальною «війною ефірів»¹.

Характерною рисою інформаційного протистояння цього періоду стала його гранична, безкомпромісна ідеологізація, зумовлена зіткненням кардинально протилежних світоглядних систем – тоталітарних (нацизм, більшовизм) та демократичних. У межах тоталітарних режимів інформаційне поле було повністю монополізоване державою та піддане тотальній, превентивній цензурі, а інформаційні структури (на кшталт Міністерства народної освіти та пропаганди Й. Геббельса у Третньому Райху або Управління агітації та пропаганди ЦК ВКП(б) в СРСР) функціонували як військові підрозділи. Зміст пропагандистського дискурсу змістився від раціонального переконання до агресивного суггестивного впливу, міфологізації дійсності, експлуатації базових архетипів та тотальної дегуманізації (демонізації) ворога. Образ супротивника конструювався не просто як образ геополітичного конкурента, а як абсолютне, екзистенційне зло, що підлягає повному знищенню².

Такий рівень радикалізації контенту та використання технологій психоемоційного зараження дозволяв вирішувати два взаємопов'язані стратегічні завдання. З одного боку, всередині держав забезпечувалася безпрецедентна за масштабами мобілізація колосальних демогра-

¹ Див.: Verovkin V. Radio as a Tool of Propaganda during World War II. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2025. No. 51. P. 526–527.

² Див.: Kallis A. *Nazi Propaganda and the Second World War*. New York: Palgrave Macmillan, 2005. xi, 294 p.; Welch D. *The Third Reich: Politics and Propaganda*. London: Routledge, 1993. xiii, 203 p.

фічних та економічних ресурсів, підтримувався високий рівень патріотичного піднесення та готовності суспільства до самопожертви в умовах затяжного конфлікту. З другого боку, через потужне іншомовне радіомовлення (діяльність корпорації ВВС, радіостанцій «Голос Америки», німецьких та радянських пропагандистських радіоцентрів) здійснювався деструктивний вплив на тил та армію країн-супротивників. Цей вплив був спрямований на послідовний підрив волі до опору, штучне провокування розколу між військово-політичним керівництвом та суспільством ворога, поширення поразеньських настроїв та паніки. Інформаційна боротьба періоду Другої світової війни довела, що ефективно сконструйований медійний наратив здатний нівелювати перевагу ворога у живій силі та техніці, остаточно закріпивши за інформаційною сферою статус повноцінного театру воєнних дій.

Друга половина ХХ століття, ознаменована глобальним біполярним протистоянням між США та СРСР в епоху «холодної війни», спричинила чергову концептуальну зміну суті інформаційної боротьби. В умовах екзистенційного ядерного стримування, коли пряме кінетичне (військове) зіткнення між наддержавами загрожувало взаємним знищенням, центр ваги міждержавного суперництва остаточно змістився в гуманітарну площину – у простір тотального протистояння світоглядів, ідеологій та ціннісних систем (капіталізму та соціалізму). Інформаційна боротьба цього періоду набула перманентного, системного характеру і вперше отримала офіційне військово-доктринальне оформлення через інституціоналізацію концепту психологічних операцій (PSYOP) на Заході та теорії і практики «ідеологічних диверсій» та «активних заходів» (active measures) у радянському блоці¹.

Технологічна та інструментальна специфіка цього етапу характеризувалася високим рівнем асиметричності та витонченості методів

¹ Див.: Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against It. An Analytic History, with Lessons for the Present: Final Report / N. J. Cull, V. Gatov, P. Pomerantsev, A. Applebaum, A. Shawcross. London: LSE Consulting, 2017. 81 p. URL: <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/2018/Jigsaw-Soviet-Subversion-Disinformation-and-Propaganda-Final-Report.pdf>; Shultz R. H., Godson R. *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy*. Washington: Pergamon-Brassey's, 1984. x, 211 p.

впливу, що виходили далеко за межі класичної воєнної пропаганди. Замість прямолінійного тиску ключовим завданням стало довгострокове розмивання світоглядного фундаменту супротивника. Важливим інструментом транскордонного ведення цієї війни стала «дуель коротких хвиль»¹. Західні радіостанції («Радіо Свобода», «Радіо Вільна Європа», «Голос Америки», BBC) здійснювали масоване інформаційне проникнення крізь «залізну завісу», на що Радянський Союз відповідав створенням безпрецедентної за масштабами технічної інфраструктури системного глушіння радіосигналів (радіоелектронної протидії).

Особливістю «Ери PSYOP» стало активне залучення інструментів «м'якої сили» (*soft power*), концептуалізованих згодом Дж. Наєм², та мілітаризація невійськових сфер громадського життя. Повноцінними засобами інформаційної боротьби стали культура, мистецтво, наука, література, кінематограф, спорт і навіть мода, які використовувалися для демонстрації переваги власного способу життя та дискредитації цінностей супротивника, що детально зафіксовано у дослідженнях культурного виміру «холодної війни»³. Окремим асиметричним методом стало латентне використання та підтримка дисидентських рухів, правозахисних організацій та інтелектуальних еліт усередині ворожого табору. Метою цих заходів було штучне стимулювання внутрішніх криз, делегітимізація панівної ідеології, руйнування лояльності громадян до власної держави та переформування ментальної матриці суспільства, що зрештою продемонструвало високу ефективність і стало одним із вирішальних чинників розпаду радянського блоку⁴.

¹ Див.: Cummings R. H. Cold War radio: the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989. Jefferson, N. C.: McFarland & Co., 2009. x, 309 p.; Pomar M. G. Cold War radio: the Russian broadcasts of the Voice of America and Radio Free Europe/Radio Liberty. Lincoln: Potomac Books, 2022. xv, 307 p.

² Див.: Nye J. S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990. xii, 307 p.

³ Див.: Saunders F. S. The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters. New York: The New Press, 2000. ix, 509 p.

⁴ Див.: Thomas D. C. The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism. Princeton: Princeton University Press, 2001. xii, 308 p.; Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda. P. 11–12.

Черговий тектонічний зсув у генезисі інформаційного протистояння відбувся на межі ХХ – ХХІ століть. Він був детермінований початком глобальної третьої промислової (цифрової) революції, стрижневими елементами якої стали стрімкий розвиток супутникових телекомунікацій, повсюдне впровадження обчислювальної техніки та виникнення глобальної мережі «Інтернет». Поява віртуального кіберпростору як нового, штучно створеного антропогенного середовища не просто розширила технічні можливості передачі даних, а зумовила фундаментальну зміну самої парадигми протистояння. Відбувся перехід від суто «психологічного» (гуманітарного) впливу на свідомість до формування комплексного інформаційно-технологічного складника, в межах якого інформація трансформувалася з пасивного засобу трансляції ідеологічних наративів у самостійну, високотехнологічну зброю та найважливіший стратегічний ресурс держави. Професор Ніколас Калл, керівник Програми публічної дипломатії Університету Південної Каліфорнії, зазначає, що «технологічні можливості інформаційної епохи, більш ліквідне використання ідеології авторитарними режимами та власні труднощі Заходу в проєціюванні демократичних цінностей заново визначили загрозу пропаганди»¹.

Технологічна еволюція спричинила радикальний перегляд класичних воєнних доктрин провідних країн світу, насамперед США, які першими концептуалізували зміни у характері збройної боротьби. У 1990-х роках Міністерство оборони США (зокрема, у директивах Комітету начальників штабів²) офіційно закріпило термін «інформаційна війна» (Information Warfare) та впровадило концепт «завоювання переваги в інформаційній сфері» (Information Superiority). Інформаційна війна почала розглядатися як комплекс дій, що вживаються з метою досягнення інформаційної переваги над супротивником шляхом деструктивного впливу на його інформаційні системи, процеси

¹ Cull N. J. Counter Propaganda: Cases from US Public Diplomacy and Beyond. London: Legatum Institute, 2015. P. 1. URL: <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/archives/counter-propaganda-cases-from-us-public-diplomacy-and-beyond-july-2015-pdf.pdf>.

² Див.: Joint Doctrine for Information Operations: Joint Publication 3–13 / Joint Chiefs of Staff. Washington, D. C.: U. S. Department of Defense, 1998. 137 p. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16820-joint-chiefs-staff-joint-publication-3-13>.

та комп'ютерні мережі при одночасному захисті власної інформаційної інфраструктури¹.

Нова методологічна модель розподілила інформаційну зброю на два магістральні напрями. Перший – інформаційно-технологічний (кібернетичний), спрямований на фізичне та програмне руйнування систем військового управління, баз даних, ліній зв'язку та критичної інфраструктури за допомогою перших комп'ютерних вірусів, хакерських атак та засобів радіоелектронної боротьби. Другий – інформаційно-психологічний, орієнтований на перманентне дезорієнтування керівництва супротивника, маніпулювання громадською думкою та ухваленням рішень за допомогою новітніх цифрових медіаплатформ. Поява віртуального кіберпростору як нового, штучно створеного антропогенного середовища не просто розширила технічні можливості передачі даних, а зумовила фундаментальну зміну парадигми протистояння. Кіберпростір отримав офіційний статус п'ятого операційного домену (середовища ведення воєнних дій) нарівні із сухопутним, морським, повітряним та космічним², що функціонує в межах загального інформаційного простору та остаточно вивело інформаційно-технологічне протистояння на геостратегічний рівень.

Практична апробація та подальший розвиток теоретичних концептів інформаційної війни на зламі XX – XXI століть відбувалися в межах реальних збройних конфліктів цього періоду, які наочно продемонстрували вразливість традиційних систем управління перед новітніми технологічними загрозами. Ключовими віхами, що змінили характер військового планування, стали локальні війни на постсоціалістичному просторі та Близькому Сході. Зокрема, операція НАТО в Югославії (1999 р.) увійшла в історію як перший конфлікт, де віртуальний простір став повноцінним полем бою. Під час цієї кампанії було зафіксовано перші координовані транскордонні хакерські атаки на сервери Пентагону, Міністерства оборони Великої Британії та штаб-

¹ Див.: Libicki M. C. What is information warfare? Washington, DC: Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1995. xi, 104 p.

² Див.: NATO Recognises Cyberspace as a 'Domain of Operations' at Warsaw Summit. *The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*. URL: <https://ccdcoe.org/incyber-articles/nato-recognises-cyberspace-as-a-domain-of-operations-at-warsaw-summit/>

квартири НАТО, здійснені з території третіх країн, що засвідчило появу недержавних суб'єктів кібернетичного протиборства та асиметричний характер нової зброї¹.

Водночас кардинальна трансформація поглядів на роль інформаційного чинника відбувалася в Російській Федерації, чий воєнно-політичний істеблішмент зазнав глибокої кризи після Першої чеченської війни (1994–1996 рр.). У межах цього конфлікту російська регулярна армія, маючи тотальну перевагу в кінетичній силі (техніці та живій силі), зазнала нищівної поразки в медіапросторі від чеченських повстанців. Останні, використовуючи асиметричні методи – прямі супутникові включення для закордонних ЗМІ, оперативне поширення відеоматеріалів про втрати федеральних військ та роботу з іноземними журналістами – зуміли повністю делегітимізувати дії Кремля як в очах світової спільноти, так і всередині самої Росії.

Цей досвід змусив російських військових аналітиків (зокрема, В. Пірумова, С. Расторгуєва, І. Панаріна та ін.) відмовитися від копіювання суто технологічного американського підходу до інформаційної війни (Information Warfare) на користь формування власної, набагато агресивнішої концепції – «інформаційного протиборства». На відміну від західних доктрин, які розглядали кіберпростір як простір технічного забезпечення операцій, російська геополітична думка об'єднала технічний і психологічний складники в єдину зброю перманентного застосування. Інформаційне протиборство було визначено не як елемент воєнного часу, а як безперервний стан міждержавного суперництва, що ведеться і в мирний час з метою прихованого розмивання суверенітету супротивника зсередини. Сформована в цей період російська школа «рефлексивного управління» та геополітичного маніпулювання заклала підвалини для майбутніх концепцій «гібридної війни», що згодом були практично реалізовані у доктринальних підходах Генерального штабу РФ та трансформувалися у тотальні деструктивні кампанії проти країн демократичного табору.

Подальша концептуалізація генезису інформаційного протиборства на зламі століть вимагає дослідження процесів інституційної політи-

¹ Див.: Baker C. The Yugoslav Wars of the 1990s. New York, NY: Macmillian Education Palgrave, 2015. x, 181 p.

зації цього конструкту всередині самого російського академічного та публічного дискурсів. Як доводить у своїх фундаментальних розвідках під егідою Центру передової практики НАТО зі стратегічних комунікацій Офер Фрідман¹, еволюція російського розуміння інформаційної війни відбувалася за унікальною траєкторією, яка суттєво відрізняється від суто технологічного євроатлантичного підходу. Дослідник обґрунтовує, що починаючи з 1990-х років, інтелектуальне коріння цього концепту в Росії формувалося не лише у військових лабораторіях, а й активно підживлювалося цивільним академічним середовищем, політичними елітами та державними масмедіа, які перетворили «інформаційну війну» на універсальну ідеологічну парадигму.

Особливістю цього процесу, за аналізом О. Фрідмана, стала глибока політизація та зброєзація (politicisation and weaponization) гуманітарного знання. Російський політикум та військові теоретики сприйняли появу глобального інтернету та західних концепцій інформаційних операцій не як технологічний виклик, а як екзистенційну загрозу суверенітету РФ та інструмент прихованої геополітичної експансії Заходу. Будь-які прояви демократичної трансформації, громадянської активності чи соціокультурних змін на пострадянському просторі (включаючи «кольорові революції» початку XXI століття) почали інтерпретуватися російською академічною думкою виключно як наслідки деструктивних, латентних інформаційно-психологічних операцій іноземних держав.

Така специфіка сприйняття загроз призвела до сутнісної трансформації внутрішнього змісту інформаційного протистояння. Його метою стало не просто тактичне завоювання переваги в кіберпросторі, а побудова тотальної системи «інформаційного захисту та інформаційного наступу», інтегрованої у державну ідеологію. На основі аналізу праць О. Фрідмана² стає очевидним, що сучасна російська

¹ Див.: Fridman O. The Russian perspective on information warfare: conceptual roots and politicisation in Russian academic, political, and public discourse. *Defence Strategic Communications*. 2017. Vol. 2. P. 61–86. DOI: 10.30966/2018.riga.2.3.

² Див.: Fridman O. Hybrid Warfare or Gibrinaya Voyna? *The RUSI Journal*. 2017. Vol. 162, No. 1. P. 42–49. DOI: 10.1080/03071847.2016.1253370; Friedman O. Russian 'Hybrid Warfare': Resurgence and Politicisation. New York: Oxford University

модель інформаційної війни є глибоко персоніфікованою та культурологічно забарвленою. Суб'єкти впливу спрямовують свої деструктивні імпульси на підри्व історичної легітимності держави-об'єкта, руйнування її національної ідентичності та деформацію суспільних цінностей. Сформований у цей період дискурс переорієнтував інформаційну боротьбу з суто воєнного інструментарію на перманентний цивілізаційний конфлікт смислів, де медійна платформа виступає стратегічною зброєю, здатною переформатовувати ментальну мапу цілих націй задовго до застосування кінетичної сили.

Також важливим теоретико-методологічним аспектом еволюції інформаційного протиборства цього періоду є аналіз глибинних розбіжностей між західними та російськими концептуальними підходами до розуміння сутності цифрового середовища, що детально зафіксовано у доктринальних дослідженнях Оборонного коледжу НАТО. Як доводить провідний британський дослідник Кір Джайлз¹, для євроатлантичної військової думки характерним є штучний поділ операцій на суто технологічні (кібербезпека, захист комп'ютерних мереж – *CNO*) та гуманітарні (психологічні операції – *PsyOps*, стратегічні комунікації). Натомість у межах російського воєнного планування подібне розмежування відсутнє, а кібернетичний простір не розглядається як окремий, ізольований домен. Російська воєнна матриця оперує інтегрованим поняттям «інформаційного простору», який об'єднує як комп'ютерну обробку даних, так і людську свідомість (когнітивну сферу), розглядаючи їх як єдине середовище для перманентного ведення війни.

У межах цієї монолітної парадигми інформаційна зброя діє синергетично, поєднуючи два магістральні напрями, які К. Джайлз класифікує як інформаційно-технологічний та інформаційно-психологічний. Якщо перший напрям орієнтований на деструктивний вплив на технічні системи збору, обробки та передачі даних і активізується

Press, 2018. 288 p.; Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2019. viii, 271 p.

¹ Див.: Giles K. Handbook of Russian Information Warfare. Rome: NATO Defense College, 2016. viii, 77 p. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/NDC%20fm_9.pdf.

безпосередньо під час збройних конфліктів, то другий – спрямований на деструктивну модифікацію поведінки особового складу армії та цивільного населення противника. При цьому ключовою закономірністю російського підходу є те, що інформаційно-психологічне протиборство здійснюється безперервно в так званій «транзитній зоні» – тобто в умовах номінального мирного часу. Інформаційна війна розглядається не як інструмент підтримки кінетичних сил («множник сили» – *force multiplier*), а як постійна, тотальна державна діяльність, метою якої є стратегічне послаблення конкурентів задовго до початку відкритих бойових дій.

Особливе місце в еволюції змісту цього протиборства посідає модернізація концепту «рефлексивного управління» (*reflexive control*). На відміну від класичної західної військової дезінформації (*military deception*), яка прагне ввести ворожого командувача в оману щодо тактичних планів, рефлексивне управління є комплексним довгостроковим проектуванням недостовірної (забрудненої) інформації через безліч каналів одночасно. Метою цього методу є зміна самої алгоритмічної моделі сприйняття дійсності супротивником, що змушує його (як на рівні окремого лідера, так і на рівні масової свідомості соціуму) добровільно ухвалювати рішення, які є логічно обґрунтованими для нього самого, але заздалегідь зумовлені та вигідні для агресора. Таким чином, аналіз засад функціонування «інформаційного простору» у працях військових аналітиків НАТО підтверджує, що сучасні цифрові інструменти (від хакерських атак до бот-мереж та телевізійного мовлення) є взаємозамінними та взаємодоповнюючими елементами єдиної системи, яка еволюціонувала до стану тотального ураження людської психіки.

Сучасний етап еволюції інформаційного протиборства, що динамічно розгортається у XXI столітті, характеризується глибокою технологічною децентралізацією, дифузністю та гібридизацією методів деструктивного впливу. Ключовим каталізатором цих трансформаційних змін став масштабний перехід глобального віртуального простору до архітектури Web 2.0, що зумовив стрімке становлення та інтеграцію в повсякденне життя соціальних медіаплатформ і мережових комунікацій. Ця нова інтерактивна комунікаційна парадигма остаточно

но зруйнувала колишню класичну, лінійну модель односпрямованого масово-медійного тиску (так звану вертикальну модель комунікації), за якої ексклюзивним суб'єктом формування та дистрибуції пропаганди були виключно державні інституції, урядові апарати чи великі монополізовані медіакорпорації.

У сучасному децентралізованому мережевому середовищі, яке функціонує за горизонтальними принципами, відбулася радикальна демократизація інформаційного обміну: кожен індивідуальний користувач трансформувався з пасивного реципієнта інформації на автономного суб'єкта – одночасно споживача, ретранслятора (поширювача) та безпосереднього генератора контенту (феномен «produser» або «prosumer»). Подібна зміна архітектури медіапростору, як доводять сучасні соціологічні теорії мережевого суспільства (зокрема, концепція М. Кастельса¹), кардинально знизила поріг входу в інформаційне протиборство та розмила поняття суверенітету інформаційного простору.

Зазначені архітектурні зміни дозволили деструктивним державним та недержавним акторам відмовитися від колишніх ізольованих інформаційних атак і перейти до проєктування складних, багатовимірних мережецентричних операцій. Такі операції мають нелінійний характер і реалізуються не через офіційні канали, а через розгалужені, латентні, алгоритмізовані мережі автоматизованих аккаунтів (соціальних роботів або ботів), які здатні миттєво штучно масштабувати потрібні наративи у тренди соціальних мереж.

Цей інструментарій посилюється діяльністю координованих спеціалізованих структур – так званих «фабрик тролів» (або агентств інтернет-досліджень), які здійснюють таргетований психологічний тиск, провокують штучні дискусії, маніпулюють коментарями під важливими публікаціями та займаються дискредитацією опонентів. Наслідком цього стає розмивання реального консенсусу в суспільстві через штучно змодельованих лідерів суспільної думки (інфлюенсерів та астротурфінг-кампанії), які імітують щиру підтримку населенням

¹ Див.: Castells M. *Communication Power*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. xvii, 571 p.

деструктивних або пораженьських тез, дезорієнтуючи як пересічних громадян, так і військово-політичне керівництво держав.

Якісним методологічним зрушенням у генезисі інформаційного протиборства ХХІ століття стало залучення інструментів автоматизованого аналізу великих масивів даних (Big Data), прогнозної аналітики та технологій штучного інтелекту (ШІ). Ці інструменти змістили фокус операцій із простого поширення інформації на глибоке алгоритмічне керування поведінкою. Ключовим асиметричним методом сучасних інформаційних операцій став цифровий мікротаргетинг, який базується на перманентному зборі, агрегації та обробці «цифрових слідів» громадян (лайків, пошукових запитів, геолокацій, споживчих переваг), що залишаються в процесі щоденної взаємодії з цифровим середовищем.

У межах парадигми так званого «наглядового капіталізму» (surveillance capitalism)¹ та повсюдного поширення комерційних технологій стеження, деструктивні суб'єкти впливу отримали можливість купувати або перехоплювати ці масиви даних для створення динамічних психографічних профілів мільйонів користувачів. Використання сучасних психометричних моделей (зокрема, п'ятифакторної моделі особистості OCEAN, яка оцінює відкритість, сумлінність, екстраверсію, доброзичливість та нейротизм)² дозволило повністю відмовитися від колишньої неефективної, статичної масової («килимової») дезінформації, що була характерна для ЗМК індустріальної епохи. На зміну їй прийшов концепт високоточного, персоналізованого та контекстуального впливу.

За таких умов алгоритми штучного інтелекту автоматично генерують і доставляють кожній окремій мікрогрупі – залежно від її унікального психотипу, етнічної, професійної чи релігійної ідентичності – саме той специфічний маніпулятивний контент, який максимально резонує з її латентними страхами, когнітивними

¹ Див.: Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs, 2020. viii, 691 p.

² Див.: Kaiser B. Targeted: The Cambridge Analytica Whistleblower's Inside Story of How Big Data, Trump, and Facebook Broke Democracy and How It Can Happen Again. New York: Harper, 2019. 400 p.

упередженнями, образами чи політичними уподобаннями. Така зброя інформації (*information weaponization*) діє за принципом хірургічного втручання: замість нав'язування єдиного державного нарративу суб'єкт атаки штучно посилює вже наявні в суспільстві внутрішні суперечності. Як наслідок, автоматизований мікротаргетинг призводить до атомізації соціуму, радикалізації політичного дискурсу та штучного розколу суспільства зсередини, перетворюючи внутрішні соціальні лінії розлому на керовані інструменти руйнування державної стабільності¹.

Трансформація методологічного інструментарію зумовила й кардинальне переформатування фінальної стратегічної мети маніпуляцій, ознаменувавши настання так званої епохи «постправди» (*post-truth*). Цей термін зазнав активного використання з 2016 р. (Оксфордський словник англійської мови навіть визначив *Post-truth* словом року), коли феномен нового інформаційного стану почав систематично досліджуватися представниками різних гуманітарних галузей знань. У працях західних теоретиків: «Постправа: як брехня завоювала світ» Джеймса Болла², «Трамп та світ постправди» Кена Вілбера³, «Постправа: нова війна за правду та як протистояти їй» Метью Д'Анкона⁴, «Епоха після істини: безчесність та обман у сучасному житті» Ральфа Кейса⁵, «Збройна брехня: як критично мислити в епоху постправди» Деніела Левітіна⁶ та ін., постправа визначається як такий соціокультурний феномен, що характеризується переважно емоційним сприйняттям інформації на противагу аналітичному розумінню та усвідомленій рефлексії. Як довів у своєму фундаментальному дослідженні американський філософ Лі Макінтайр, сутність

¹ Див.: Krieg A. *Subversion: the strategic weaponization of narratives*. Washington, D. C.: Georgetown University Press, 2023. x, 241 p.

² Див.: Ball J. *Post-truth: how bullshit conquered the world*. London: Biteback Publishing, 2017. 306 p.

³ Wilber K. *Trump and a post-truth world*. Boulder : Shambhala, 2017. x, 149 p.

⁴ Див.: D'Ancona M. *Post truth: the new war on truth and how to fight back*. London : Ebury Press, 2017. 167 p.

⁵ Див.: Keyes R. *The post-truth era: dishonesty and deception in contemporary life*. New York: St. Martin's Press, 2004. viii, 312 p.

⁶ Див.: Levitin D. J. *Weaponized lies: how to think critically in the post-truth era*. New York: Dutton, 2016. xxii, 294 p.

феномену постправди полягає не просто в продукуванні та поширенні банальної дезінформації чи брехні, а в агресивному, політично вмотивованому твердженні ідеологічного суверенітету, за якого суб'єктивні емоції, релігійні чи політичні переконання набувають значно більшої ваги та легітимності під час формування громадської думки, ніж верифіковані об'єктивні факти. У цьому контексті істина перестає бути універсальним критерієм оцінки дійсності, а замінюється питанням лояльності до певної групи чи наративу¹.

Ми не можемо прямо ототожнювати постправду з брехнею, фейком тощо. Адже постправда – це не заперечення правди, а її переосмислення². Глибинними підставами виникнення постправди в сучасному світі є руйнування величезних ідеологічних нарративів, у які вірило людство модерної доби – комунізм, нацизм та інші «-ізми». Демократизація суспільного життя та суспільної свідомості спричинила плюралізм правд та відкидання якоїсь універсальної правди, яку можна накладати, як лекало, на людське сприйняття дійсності. Свобода, яку сучасне людство оберігає як найвищу цінність, це, зокрема, і вільний вибір будь-якої правди та відкидання правди в універсальному розумінні. «У ситуації, коли все могло бути відносним, відносною стала також правда. Вона стала постправдою, нібиправдою, позаправдою, фальш-правдою. Це було не чимось несподіваним, а результатом культурних трансформацій кількох останніх поколінь», – зазначає польський соціолог Ришард Радзік³. Таким чином, відмова від глобальних нарративів зумовлює множинність інтерпретацій дійсності та зниження якості інтелектуального аналізу сучасного світу. Самостійно добувати істину, тобто знання, виведене з об'єктивної ситуації, є доволі проблематичним в умовах стрімкого та швидкозмінного життя. Саме тому більшість людей задовольняються вже «добутим» знанням, нібито правдою, яку хтось постачає, звісно, не без власної ко-

¹ Див.: McIntyre L. Post-Truth. Cambridge, MA: MIT Press, 2018. xvi, 216 p.

² Див.: Марків О. Т. Постправда та фактчекінг – тренди сучасної комунікації. *Наука та освіта: ключові питання сучасності*: зб. наук. пр. «ЛОГОС» з матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернігів, 18 трав. 2018 р. / відп. за вип. М. А. Голденблат. Обухів: Друк. «Друкарік» (Гуляєва В. М.), 2018. Т. 11. С. 112–119.

³ Див.: Радзік Р. Культурні контексти відходу від правди: приклади польські і не тільки. *Український соціологічний журнал*. 2018. № 1–2. С. 25.

ристі. До того ж ця правда може бути настільки добре «упакованою», естетично та емоційно привабливою, що «спожити» її стає легким та приємним заняттям. Отже, ми вибираємо те знання про об'єктивну дійсність, яке, по-перше, викликає в нас позитивні емоції, а по-друге, відповідає нашим поглядам та уподобанням. Водночас відкидається та «правда», яка їм суперечить¹.

Цікавою є думка сучасного українського письменника та філософа Тараса Лютого, який уважає, що постправда виникає як реакція втоми сучасної людини від складної реальності та бажання знайти порятunek у затишному віртуально-фейковому світі. Сучасне людство, перенасичене візуалом, наочністю, картинками, не перенапружується читанням об'ємних текстів, аналітичних розвідок тощо. Ми є вільними в обиранні будь-якої інтерпретації дійсності, тому й обираємо те, що: а) не псує нам настрій, б) відповідає нашим очікуванням; в) є привабливим візуально. Цим значно користуються політики, популізм яких останнім часом збільшує масштаби. Коли стало очевидним, що об'єктивна правда тепер зовсім не є значущою в процесі формування громадської думки, на відміну від емоційних реакцій і вірувань широких мас, політична риторика стала відверто маніпулятивною: «Популізм політиків полягає не стільки у невиконанні їхніх обіцянок, а в тому, що вони говорять речі, які хочуть почути ці маси. Людям важливо отримати символічну / словесну перемогу, бо вони звикли, що їхні вимоги й так ніколи ніхто не виконує»².

Як зазначає сучасна дослідниця Анжеліка Чантурія, «феномен постправди нерозривно пов'язаний з ідеєю симулякра»³. Взагалі, в основу сучасної інформаційної боротьби покладено теорію симулякрів Ж. Дельоза та Ж. Бодріяра, згідно з якою симулякри, щораз далі відриваючись від відтворення реального, зрештою стають по-

¹ Див.: Требін М. П., Чернишова Т. О. Боротьба за свідомість людей в епоху постправди. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. № 3 (50). С. 155.

² Див.: Лютий Т. Кінець прекрасної епохи. В кожного своя «пост-правда». *Ділова столиця*. 19.11.2016. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/society/kinets-prekrasnoyi-epohi-v-kozhnogo-svoya-post-pravda>—19112016180000.

³ Чантурія А. В. Постправда та масова свідомість. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2018. № 9 (323). С. 4.

вністю автономними, відірваними від реальності, яку вони спочатку репрезентували. Узагалі ж, перше визначення симулякра зустрічається в античній філософії у Платона (лат. *simulacrum* – зображення, подоба, видимість; *simulo* – робити вигляд, удавати). У філософії платонізму, що ґрунтується на протиставленні ідеального («світу ейдосів») і матеріального («світу речей»), первинним є поняття ідеї, відповідно до якої створюється все суще нашого світу. Платонівська концепція симулякра заснована на тріаді: божественна ідея – матеріальна копія ідеї – копія копії. Симулякр є копією копії, нижчого члена тріади. Дещо інше розуміння симулякра залишив нам давньоримський філософ і поет Тит Лукрецій Кар. За допомогою цього поняття він тлумачить ідею Епікура про еманції образів речей, що проникають в органи чуття й визначають наше сприйняття. Ось як про це писав Ж. Дельоз: «... З поверхні або з середини об'єктів не припиняють відокремлюватися групи атомів, які знову відтворюють зовнішню форму колишнього поєднання, наслідуючи його приховані властивості. Ці витікання не є реальними об'єктами, хоча вони існують реально. Це – порожні й нестійкі оболонки, що зберігають лише форму, переміщуються прямолінійно, або уламки, які містять тільки один вид атомів і в буквальному сенсі розсипаються ... Ми «купаємося» в симулякрах; за допомогою їх ми сприймаємо, мріємо, бажаємо, діємо. Ці фанти не є реальними й фізичними об'єктами, але вони мають фізичну реальність. Вони дозволяють нам відчувати, сприймати те, що має сприйматися, і так, як це має сприйматися відповідно до своїх призначень, згідно з тією дистанцією, яку вони долають, і тими деформаціями, яких вони зазнають...»¹. У Лукреція симулякри – своєрідні пізнавальні образи світу, але в цілому його підхід близький до платонівського: симулякри не створюють власної реальності, вони копіюють, відображають те, що вже є, вони є образами, подобаами речей.

В епоху Нового часу за поняттям «симулякр» закріплюється ще одне значення. Симулякр – вже не стільки копія копії, скільки ілюзія, обман. Симулювати – створювати видимість, обманювати,

¹ Делез Ж. Лукреций и натурализм. *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века*. Томск: Водолей, 1998. С. 248.

розігрувати й навіть навмисно спотворювати реальність. Така інтерпретація була обумовлена відходом від теорії мімезису, тобто відмовою розглядати мистецтво лише як наслідування дійсності. Проте симулякр продовжує залишатися включеним в якусь загальну (єдину) для всього й усіх реальність.

У постмодерністських теоріях XX ст. трактування поняття «симулякр» змінюється докорінно, що пов'язане з кризою теорії репрезентації. Остання є базисом і теорії відображення, і теорії мімезису, і ширше – класичного підходу до мови (як тієї чи іншої системи знаків) та реальності, яку вона представляє. Теорія репрезентації ґрунтується на принципі відповідності (еквівалентності) між свідомістю і реальністю, між копією та оригіналом, між поняттям і річчю, між знаком і референтом тощо. Копія не існує сама по собі, завжди є зразок, який вона й відтворює. Якщо прибрати оригінал (зразок), зникне і його копія. Знак завжди відсилає до свого референта, вказує на деяку реальність, яку він позначає. Цінність знака – не в ньому самому, а саме в цій реальності, що стоїть за ним.

У рамках класичної теорії мови знак має дві основні складові. Є те, що означає, наприклад, звук, письмовий знак, матеріальний об'єкт тощо, і те, що означається, тобто значення цього матеріального об'єкта, слова, речення тощо. Виділяють і третю складову – референт, тобто реальний об'єкт у реальному світі, до якого відсилає знак (реальний папуга протистоїть поняттю папуги чи слову «папуга»). Для постмодернізму характерна тенденція розглядати цю референцію як вигадку, міф. Більш того, зазнає сумніву концепція мови як іменування, називання речей конкретними іменами, заперечується безпосереднє відношення між тим, що означає, і означуваним. Прихильники цього підходу стверджують: ми не переводимо окремі слова, що складають речення, у план їх значущих, тобто того, що вони означають. Швидше, ми читаємо речення цілком, і з взаємовідношень його слів (що означають) виводимо то значення, яке визначається як «ефект сенсу». Таким чином, те, що означається, виявляється ілюзією або міражем, являє собою ефект, вироблений взаємовідносинами тих чи інших значущих. І тут виникає ціла низка проблем. Те, що означає, починає панувати над означуваним, стає більш реальним, ніж та «ре-

альність», про яку воно повинно нібито свідчити. Таким чином, симулякр у постмодерністському сенсі – це знак, який не має референта. І найбільш яскраво це представлено в роботах Ж. Бодрієра і Ж. Дельоза.

Ж. Дельоз схильний трактувати симулякри насамперед з онтологічної точки зору, виводячи аналіз за межі простої семіотики чи теорії знаків. Розвиваючи та радикально переосмислюючи класичні ідеї Платона (зокрема його діалог «Софіст»), він здійснює чітке розмежування між «копією» та «симулякром». Дельоз називає платонівські копії «вторинними володарями, цілком обґрунтованими претендентами, забезпеченими подобою»¹, оскільки вони, попри свою вторинність, зберігають внутрішній духовний чи сутнісний зв'язок з оригіналом (Ідеєю), прагнучи відтворити його істинну природу. Натомість симулякри він визначає «помилковими претендентами, що виникають на основі відсутності подібності й позначають перекручення або відхилення»². Симулякр не просто маскує чи імітує реальність; він будується на внутрішньому запереченні будь-якого оригіналу, створюючи автономний ефект подібності виключно за рахунок зовнішніх маніпулятивних маркерів. На переконання Дельоза, існують дві онтології, або ж два способи прочитання світу, які фіксуються такими фразами: «різниться тільки те, що подібне» і «тільки різне може бути подібним одне одному». Щодо першої фрази, можемо мислити різне лише на основі ідеї попередньої тотожності (ідентичності), друга ж фраза закликає нас мислити тотожність як продукт відмінності. Перша встановлює світ як зображення, друга визначає світ як фантазм (симулякр). У світі симулякра (симулякрів) відсутні головні ознаки світу зображення (репрезентації): немає привілейованої точки зору, немає ієрархії, немає наслідування (зразку). Місце наслідування займає симуляція, але не як ілюзія й обман, а як маска (костюм), за якою завжди є інша маска. Таким чином, симулякр – це не імітація будь-якої ідеї (зразка) і не навмисне спотворення її, це дія, що відхиляє зразок-оригінал і його особливу позицію. Симулякр виробляє (симулює)

¹ Делез Ж. Платон и симулякр. *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века*. Томск: Водолей, 1998. С. 228–229.

² Там само. С. 229.

подобу, але тільки як зовнішній ефект. Його внутрішній принцип – відмінність, завдяки якій він вислизає від тотожності, подібності, подоби. Він руйнує зразок і множить копії так, що вже неможливо сказати, де копія, а де оригінал. Відповідно – зникає і будь-якій критерій, що дозволив би встановити пріоритет одних речей стосовно інших.

Ж. Бодріяр вважає симулякр продуктом симуляції, під якою він розуміє заміну реального світу уявним, але більш прийнятним людиною, ніж як реально існуючий. Автор характеризує сучасність як епоху загальної симуляції, що створює гіперреальність, яка охоплює всі сфери життя особистості, яка звикла в епоху постмодернізму не відрізняти справжнє від вимислу. На його думку, реальність закінчилася, поступившись місцем симулятивній гіперреальності симулякрів: «Територія більше ні передує мапі, ні переживає її. Відтепер території передує мапа – *прецесія симулякрів*, тепер вона [мапа. – Авт.] породжує територію»¹. Симулякр висловлює приховані інтенції, прихований вплив на реципієнтів, цілеспрямоване заміщення реальності помилковими символами-брендами. Він стає найпотужнішим знаряддям маніпулювання свідомістю мас. Залежно від історичного періоду Ж. Бодріяр виділив три категорії симулякрів, кожна з яких щоби ближче в часі до сучасності, то більше є відірваною від зразків реального світу. Отже, симулякри, які належать до першого порядку, ще вказують на джерело-оригінал, ілюстрацією цього може бути барокова підробка в епоху Відродження. «Підробка йде на всіх рівнях, від фальшивого жилета (тільки спереду) до ліпних інтер'єрів і грандіозних театральних машин бароко»², зазначає Ж. Бодріяр. Промислова революція з її механізованими процесами виробництва зумовила появу симулякрів другого порядку, де творяться цілі конвеєрні серії аналогічних рівноцінних копій. Симулякр третього порядку – це знак без зафіксованого за ним означуваного, що взаємодіє з іншими знаками відповідно до приписів коду владних структур. Ці симулякри внаслідок тісного зв'язку із засобами комунікації та масової

¹ Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / пер. с фр. и вступ. ст. О. А. Печенкиной. Тула: Тульский полиграфист, 2013. С. 16.

² Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва: Добросвет, 2000. С. 116.

інформації утворюють симульовану гіперреальність, що є реальнішою за саму реальність.

У постмодерну добу навколо людини існує велика кількість симулякрів, цих знаків-фальшивок, які, відірвавшись від своїх першопочинків, підмінюють собою справжні сенси, створюючи зовсім інший світ, ніж той, у якому звикла жити людина, світ, створення якого відбулося з такою шаленою швидкістю, що людина виявилася неготовою до зустрічі з ним. Симулякр третього порядку – це знак без референта, проте вже представляє собою абсолютну сингулярність і зовсім некерований. Як підкреслює Ж. Бодрійяр: «Симулякр першого порядку діє на основі природного закону цінності, симулякр другого порядку на основі ринкового закону вартості, симулякр третього порядку на основі структурного закону цінності»¹. Згідно з Ж. Бодрійяром у породженні і поширенні симулякрів головну роль відіграють усі різноманітні засоби масової інформації, які він позначає терміном «медіа». Дійсно, інтерпретація реальності відповідно до певних потреб постачальника інформації призводить до того, що створювані ним образи, щораз далі відриваючись від відтворення реального, зрештою стають повністю автономними, відокремленими від реальності, яку вони спочатку репрезентували.

Наповнення симулякра смислами відбувається в чотири етапи. Спочатку симулякр проявляється як відображення події, маскує соціальну дійсність; потім він ту дійсність спотворює; наступним етапом маскується наявність соціальної дійсності; завершенням процесу стає віртуалізація образу, що не має відношення до реальності, стаючи власним симулякром². Народження симулякрів можливе при навмисному замовчуванні інформації, хронологічного порядку проходження подій, евфемістичному перифразі, навішуванні ярликів, які мають оцінне значення, маніпулюванні текстовим матеріалом, його урізанню або перестановкою окремих його частин та ін. Симулякри, спочатку просто маскує соціальну дійсність, а потім викривлюючи її, зрештою зовсім утрачають зв'язок із нею, стаючи знаком без референта (тобто без співвідношення з об'єктивним світом). Так функ-

¹ Бодрійяр Ж. Символический обмен и смерть. С. 115.

² Див.: Бодрійяр Ж. Симулякры и симуляция. С. 23.

ціонують у суспільній свідомості майстерно створювані фахівцями з інформаційної боротьби симулякри «бандерівець», «Правий сектор», «київська фашистська хунта», «терорист», «сепаратист», «Новоросія» тощо.

Тому в добу постправди працює «фабрика симулякрів» для формування необхідної свідомості людей в умовах інформаційної боротьби, а саме використовуються такі прийоми інформаційно-психологічного маніпулювання.

Застосовується метод персоніфікації події, для чого вона висвітлюється в контексті долі окремої особистості (жінки, «яка спостерігала за катуванням трьохрічного хлопчика», або, «яка втратила під час бомбардування єдину дитину» тощо).

Відбувається візуалізація інформації, тобто «вплив на психіку людини за допомогою візуалізованих образів»¹: якщо до 1990-х років у подачі інформації через ЗМІ переважав вербальний компонент, то поява супутникового телебачення, технологій створення віртуальної реальності відкрили нові можливості впливу на психіку людини за допомогою візуалізованих образів. Такий вплив спирається на чуттєво-емоційний досвід людини, якому вона довіряє більше, ніж словам.

Широко використовуються образи-метафори. Як відомо, метафора є засобом перенесення сенсу з більш знайомого феномена на менш знайомий. Наприклад, якщо за допомогою програми Adobe Photoshop зобразити якогось відомого політичного лідера в одязі есесівця, що наступив чоботом на труп дитини, то у свідомості адресата виникає, як правило, негативне ставлення до цього політика; або створення образу ворога – «мерзенного Заходу» або «фашистської України» і «образу заступника народного» – в кабіні вертольота, на підводному човні, на полюванні, на рибалці, на лижах, в оточенні дітей, людей похилого віку, погорільців, військових, з потужним торсом, що грає м'язами, за кермом вітчизняного російського автомобіля,

¹ Требін М. П., Панфілов О. Ю. Постмодернізм як методологія сучасних смислових війн. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2020. № 1 (44). С. 60. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195772>.

за штурвалом літака, дістаючи амфори з дна морського, що обдаровує, рятує, гнівається, жартує, вершить політику тощо.

Вербальна та візуальна інформація подається в контексті ціннісних орієнтацій більшості громадян держави. Для цього використовуються так звані фрейми. Це термінологія американського вченого Джорджа Лакоффа, який захищає когнітивний підхід у політиці та лінгвістиці¹. Як підкреслює Г. Почепцов: «Фрейм є ментальною структурою, яка допомагає нам упорядковувати реальність. Фрейм – це глибинна структура з валентностями чи ролями. Картинка дійсності тоді розбивається на складові, які заповнюють ці валентності чи ролі»². На думку більшості послідовників Дж. Лакоффа, фреймінг означає процес відбору окремих аспектів реальності, які висвітлюються, посилення характеру подання цих аспектів з метою формулювання певних причинно-наслідкових зв'язків, морально-етичних інтерпретацій та рекомендацій щодо того, як потрібно діяти стосовно тієї чи іншої ситуації. Суб'єкти політичного впливу створюють та контролюють певні аспекти політичної реальності, роблячи їх помітнішими для свідомості об'єкта впливу та пропагуючи таким чином певну трактовку проблеми, інтерпретацію причин її виникнення, моральну оцінку та можливі рішення. Отже, фрейм – це фрагмент дійсності, але поданої крізь призму суб'єктивного сприйняття, що, безумовно, містить значний елемент маніпулятивного потенціалу. У сучасних ЗМІ найуживанішими способами подання політичної інформації є такі фрейми, як «порушення прав людини», «захист прав національних меншин», «національні інтереси», «тероризм», «екстремізм», «екологічна загроза» тощо.

Створюється феномен «цапа-відбувайла», коли для каналізації негативної енергії людей, їхньої консолідації довкола вождя використовують образ «ворога», який нібито й є відповідальним за біди, що звалилися на їхні голови. Як правило, таким «цапом-відбувайлом»

¹ Див.: Lakoff G. Ten lectures on cognitive linguistics. Leiden; Boston: Brill, 2018. 229 p.

² Почепцов Г. Когнітивні підходи до аналізу інформаційного простору. *Media Sapiens*. 21.10.2012. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/5895/2012-10-21-kognityvni-pidkhody-do-analizu-informatsynogo-prostoru/>

обирають будь-який народ, політичну партію або її лідера, державу, релігійну групу тощо¹.

Відтак, мета сучасних деструктивних інформаційних операцій зазнала сутнісної інверсії: вона полягає не в класичному раціональному переконанні цільової аудиторії у правоті чи перевагах певної державної доктрини чи ідеології супротивника, а в реалізації стратегії так званого «інформаційного затоплення» (*information flooding*). В академічному та військово-аналітичному дискурсі ця модель також концептуалізується як «вогнемет брехні» (*firehose of falsehood*), характерними ознаками якого є висока інтенсивність, безперервність та повна зневага до об'єктивної реальності². Медіапростір тотально й координовано насичується агресивним інформаційним шумом, штучно згенерованими інформаційними приводами, взаємовиключними та суперечливими версіями однієї й тієї самої події (технологія створення множинних реальностей або симулякрівих наративів) та емоційно тригерними фейками.

Застосування такого інструментарію безпосередньо корелює з модернізованою теорією «рефлексивного управління», де головним завданням є не передача конкретних смислів, а надання противнику підстави для ухвалення хибних рішень шляхом хаотизації його інформаційного середовища. Таке штучне перенасичення інформаційного поля та навмисно спровоковане когнітивне перевантаження індивіда (*cognitive overload*) остаточно розмивають і руйнують саму концепцію існування об'єктивної істини як такої, замінюючи її релятивістським принципом «правди не існує».

Людина, перебуваючи в умовах перманентного бомбардування суперечливими даними та втрачаючи базові орієнтири у верифікації інформації, зазнає глибокого психоемоційного виснаження. Замість

¹ Див.: Требін М. П., Чернишова Т. О. Теорія симулякрів та її реалізація в інформаційній війні. *Науковий семінар Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Інформаційна агресія Російської Федерації проти України»: тези доповідей*, 12 грудня 2019 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2019. С. 16–17.

² Див.: Paul C., Matthews M. The Russian «Firehose of Falsehood» Propaganda Model: Why It Might Work and How to Factor It Into America's Defense. *RAND Corporation*. July 11, 2016. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.

критичного аналізу вмикаються механізми захисного когнітивного заперечення: індивід відмовляється від пошуку об'єктивних фактів і впадає в стан суспільної апатії, тотальної недовіри до будь-яких джерел новин або хронічної соціальної аномії. У масштабах соціуму цей метод дозволяє агресору паралізувати суспільну волю до спротиву, дезорганізувати процеси ухвалення державних рішень та трансформувати потенціал громадянського суспільства на хаотичну масу, неспроможну до консолідованої відповіді на екзистенційні загрози.

Наслідком цього деструктивного процесу стає вимушене, захисне самоізолювання членів соціуму, які починають замикатися в штучно згенерованих алгоритмах комерційних платформ «інформаційних бульбашках» (filter bubbles)¹. Основу функціонування цих ізольованих середовищ становить експлуатація природної психологічної вразливості людини – схильності до підтвердження власної правоти (*confirmation bias*). Цифрові алгоритми рекомендаційних систем, налаштовані на максимізацію залученості користувача, автоматично відфільтровують альтернативні точки зору та постачають індивіду лише той контент, який солідаризується з його початковими переконаннями.

Усередині таких замкнених, інтелектуально капсульованих «цифрових гетто» користувачі опиняються в ситуації, коли будь-які інші інтерпретації реальності не просто ігноруються, а активно дискредитуються. «Інформаційні бульбашки», як доводять сучасні епістемічні дослідження (зокрема, концепція К. Тхі Нгуєна²), функціонують за принципом системного підриву довіри до всіх зовнішніх джерел інформації. Як наслідок, у таких герметичних інформаційних резерваціях стрімко радикалізуються, штучно підігруються та каналізуються песимістичні, панічні, нігілістичні або екстремістські настрої. Будь-який маніпулятивний вкид з боку агресора, потрапляючи в таку бульбашку, миттєво резонує з наявними страхами та масштабується у геометричній прогресії.

¹ Див.: Pariser E. The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You. New York: Penguin Press, 2011. 294 p.

² Див.: Nguyen C. T. Echo Chambers and Epistemic Bubbles. Episteme. 2020. Vol. 17, Issue 2. P. 141–161. DOI: <https://doi.org/10.1017/epi.2018.32>.

Це цілеспрямовано руйнує базовий загальнонаціональний консенсус, без якого неможливе функціонування сучасної демократичної держави. Відбувається послідовна деструкція інституційної довіри громадян до власної країни, її військово-політичного керівництва, силових структур та сектору безпеки. Одночасно нівелюється авторитет експертного і наукового середовища, а традиційні засоби масової інформації втрачають статус легітимних інститутів верифікації новин. Суспільство розпадається на протидіючі епістемічні племена, неспроможні до взаємної комунікації.

Отже, інформаційна війна в епоху постправди остаточно трансформується з класичної битви за володіння фактами у перманентну війну за домінування інтерпретацій. Перемогу в такому типі протидіювання здобуває не той актор, який оперує об'єктивною істиною, а той, хто успішніше експлуатує базові когнітивні вразливості людської психіки, замінюючи реальність системою стійких симулякрів. Еволюція цих методів безпосередньо переміщує головний театр воєнних дій із зовнішнього медіапростору в глибинні пласти людського мислення, що ознаменовує перехід до концепту когнітивної війни.

Унаслідок цього інформаційна боротьба перетворилася на базовий, системоутворювальний та найбільш асиметричний компонент «гібридних воєн» сучасності¹. Вона повністю втратила традиційні просторово-часові обмеження, набувши ознак перманентного, нелінійного процесу, який безперервно ведеться в режимі 24/7 у так званій «сірій зоні» (*gray zone*) – міждержавному просторі нижче порогу відкритого збройного конфлікту та без офіційного оголошення стану війни.

Як зазначає відомий дослідник кіберконфліктів та політичної архітектури інтернету Томас Рід у своїх фундаментальних працях²,

¹ Див.: Требін М. Феномен «гібридної» війни. *Гілея*. 2014. Вип. 87 (8). С. 366–371.

² Див.: Rid T. *War and Media Operations: The U. S. Military and the Press from Vietnam to Iraq*. London; New York: Routledge, 2007. xii, 226 p.; Rid T., Hecker M. *War 2.0: Irregular Warfare in the Information Age*. Westport, Conn.: Praeger Security International, 2009. ix, 280 p.; Rid T. *Cyber War Will Not Take Place*. New York: Oxford University Press, 2013. xvi, 218 p.; Rid T. *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020. vi, 513 p.

сучасне протиборство у віртуальному просторі найчастіше розгортається не у формі класичних, кінетично забарвлених «кібервоєн» (*cyber war*), а у вигляді скоординованих, глибоко латентних та операційно витончених заходів із політичного підриву (*subversion*), кібершпиунства та системного саботажу. Феномен підривної діяльності в цифрову епоху полягає в умисному, довгостроковому та прихованому послабленні соціокультурних, психологічних та інституційних опор держави-об'єкта атаки.

Сучасні стратегічні інформаційні операції більше не потребують обов'язкового синхронного супроводу кінетичною зброєю на полі бою. Оперуючи виключно в межах цифрового та смислового просторів, вони здатні самотійно паралізувати архітектуру політичного управління, дезорганізувати канали військового командування, спровокувати штучні кризи всередині еліт та тотально деморалізувати соціум. Практичним та найбільш масштабним полігоном реалізації такої деструктивної моделі є тривала, багатовимірна гібридна агресія Російської Федерації проти України. У межах цієї експансії РФ використовує конгломерат кібератак, психологічного тиску, маніпулювання історичною пам'яттю та дискредитації державних інституцій з метою внутрішнього розмивання української державності.

Отже, історичний генезис інформаційної боротьби свідчить, що в доіндустріальний період інформаційний вплив мав локальний і дискретний характер воєнних стратагем, виконуючи виключно допоміжну роль для кінетичних сил. Кардинальний зсув відбувся на межі XIX – XX століть, коли поява засобів масової комунікації та становлення масового суспільства перетворили інформаційну боротьбу на самотійний «четвертий фронт» тотальних воєн, спрямований на підлив морально-психологічної стійкості цивільного населення тилу, що остаточно інституціоналізувалося в роки Першої та Другої світових воєн.

В епоху «холодної війни» інформаційне протиборство отримало офіційне військово-доктринальне кодування через розгортання психологічних операцій (PSYOP) на Заході та «активних заходів» у радянському блоці. Подальша цифрова революція кінця XX століття та офіційне визнання кіберпростору п'ятим операційним доменом

загострили концептуальні відмінності між західним технологічним підходом та російською монолітною концепцією «інформаційного протиборства». Як засвідчують матеріали Оборонного коледжу НАТО та праці К. Джайлза і О. Фрідмана, російська модель повністю нівелює межі між кібернетичним і психологічним вимірами, а також між мирним і воєнним часом, трансформуючи гуманітарне знання у перманентний, політизований цивілізаційний конфлікт смислів.

У ХХІ столітті, характерними рисами якого є архітектура Web 2.0, соціальні медіаплатформи, Big Data та штучний інтелект, інформаційне протиборство набуло нелінійного, мережецентричного характеру. На зміну класичній вертикальній пропаганді індустріальної епохи прийшли децентралізовані інструменти впливу – автоматизовані бот-мережі, координовані «фабрики тролів» та алгоритми мікротаргетингу на основі психометричного профілювання особистості. Це дозволило деструктивним акторам перейти від неефективної масової дезінформації до хірургічно точного впливу на латентні страхи та упередження конкретних мікрогруп соціуму, що призводить до штучного розколу суспільства зсередини.

У сучасних умовах домінування постправди стратегічна мета інформаційних операцій полягає не в раціональному переконанні аудиторії, а в тотальному «інформаційному затопленні» медіапростору симулякрами, шумом і фейками з метою руйнування самої концепції об'єктивної істини¹. За таких умов індивід втрачає орієнтири у верифікації даних, а соціум капсулюється в ізольованих «епістемічних бульбашках», де радикалізуються песимістичні або екстремістські настрої та нівелюється інституційна довіра до держави.

Таким чином, історичний генезис та трансформація змісту інформаційної боротьби засвідчують її закономірний еволюційний перехід від протистояння технологій та наративів у зовнішньому медіапросторі до безпосереднього, тотального ураження ментальної матриці людини. Цей зсув переміщує головне поле битви у площину людської психіки, процесів мислення та ухвалення рішень, що актуалізує по-

¹ Див.: Алещенко В. І. Особливості сучасних психологічних операцій в умовах гібридної війни. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2019. №3. С. 157–164.

требу глибокого дослідження сутності та специфіки когнітивної війни як концепту сучасного гуманітарного протиборства у наступному підрозділі.

==== Список використаних джерел

1. Алещенко В. І. Особливості сучасних психологічних операцій в умовах гібридної війни. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2019. № 3. С. 157–164.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва: Добросвет, 2000. 387 с.
3. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / пер. с фр. и вступ. ст. О. А. Печенкиной. Тула: Тульский полиграфист, 2013. 204 с.
4. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна війна у медіапросторі сучасного суспільства. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. № 3(54). С. 11–29. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265589>.
5. Делез Ж. Лукреций и натурализм. *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века*. Томск: Водолей, 1998. С. 241–252.
6. Делез Ж. Платон и симулякр. *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века*. Томск: Водолей, 1998. С. 225–240.
7. Калініченко Б. Інформаційне протиборство: ретроспективний аналіз світової історії. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2025. № 1. С. 14–18.
8. Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації та засоби протидії. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2020. 350 с.
9. Курбан О. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 4. С. 50–52.
10. Лютий Т. Кінець прекрасної епохи. В кожного своя «пост-правда». *Ділова столиця*. 19.11.2016. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/society/kinets-prekrasnoyi-epohi-v-kozhnogo-svoya-post-pravda-19112016180000>.
11. Марків О. Т. Постправда та фактчекінг – тренди сучасної комунікації. *Наука та освіта: ключові питання сучасності: зб. наук. пр. «ΛΟΓΟΣ» з матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернігів, 18 трав. 2018 р. /*

- відп. за вип. М. А. Голденблат. Обухів: Друк. «Друкарник» (Гуляєва В. М.), 2018. Т. 11. С. 112–119.
12. Політологія: навч. енцикл. слов.-довід. для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін. ; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.
13. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 512 с.
14. Почепцов Г. Когнітивні підходи до аналізу інформаційного простору. *Media Sapiens*. 21.10.2012. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/5895/2012-10-21-kognityvni-pidkhody-do-analizu-informatsynogo-prostoru/>
15. Радзів П. Культурні контексти відходу від правди: приклади польські і не тільки. *Український соціологічний журнал*. 2018. № 1–2. С. 19–31.
16. Сунь-цзи. Мистецтво війн / переклад Григорія Латника. Київ: Арій, 2014. 128 с.
17. Требін М. П. Информационная война. *Журналист*. 2000. № 4–5. С. 14–19.
18. Требін М. Феномен «гібридної» війни. *Гілея*. 2014. Вип. 87 (8). С. 366–371.
19. Требін М. П., Панфілов О. Ю. Постмодернізм як методологія сучасних смислових війн. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2020. № 1 (44). С. 53–65. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195772>.
20. Требін М. П., Чернишова Т. О. Боротьба за свідомість людей в епоху постправди. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. № 3 (50). С. 153–171.
21. Требін М. П., Чернишова Т. О. Теорія симулякрів та її реалізація в інформаційній війні. *Науковий семінар Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Інформаційна агресія Російської Федерації проти України»*: тези доповідей, 12 грудня 2019 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2019. С. 12–18.
22. Чантурія А. В. Постправа та масова свідомість. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2018. № 9 (323). С. 4–14.
23. Шпиго П. С., Рудник Р. М. Основні технології та закономірності інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 326–339.
24. Annunziata F. The Progressive as conservative. *Wisconsin Magazine of History*. 1974. Vol. 57, No. 3. P. 220–231.

25. Baker C. The Yugoslav Wars of the 1990s. New York, NY: Macmillian Education Palgrave, 2015. x, 181 p.
26. Ball J. Post-truth: how bullshit conquered the world. London : Biteback Publishing, 2017. 306 p.
27. Castells M. Communication Power. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. xvii, 571 p.
28. Creel G. How we advertized America: the first telling of the amazing story of the Committee on public information that carried the gospel of Americanism to every corner of the globe. New York: Harper and Brothers Publishers, 1920. xvii, [1] 466, [1] p.
29. Cull N. J. Counter Propaganda: Cases from US Public Diplomacy and Beyond. London: Legatum Institute, 2015. 16 p. URL: <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/archives/counter-propaganda-cases-from-us-public-diplomacy-and-beyond-july-2015-pdf.pdf>.
30. Cummings R. H. Cold War radio: the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989. Jefferson, N. C.: McFarland & Co., 2009. x, 309 p.
31. D’Ancona M. Post truth: the new war on truth and how to fight back. London : Ebury Press, 2017. 167 p.
32. Fridman O. Hybrid Warfare or Gibridnaya Voyna? The RUSI Journal. 2017. Vol. 162, No. 1. P. 42–49. DOI: 10.1080/03071847.2016.1253370.
33. Fridman O. The Russian perspective on information warfare: conceptual roots and politicisation in Russian academic, political, and public discourse. *Defence Strategic Communications*. 2017. Vol. 2. P. 61–86. DOI: 10.30966/2018.riga.2.3.
34. Friedman O. Russian 'Hybrid Warfare': Resurgence and Politicisation. New York: Oxford University Press, 2018. 288 p.
35. Giles K. Handbook of Russian Information Warfare. Rome: NATO Defense College, 2016. viii, 77 p. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/NDC%20fm_9.pdf.
36. Giner S. Mass society. London: Martin Robertson, 1976. xvi, 288 p.
37. Hoggart R. Mass media in a mass society : myth and reality. London; New York: Continuum, 2004. ix, 214 p.
38. Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2019. viii, 271 p.

39. Jackall R., Hirota J. M. Image makers: advertising, public relations, and the ethos of advocacy. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2000. xii, 333 p.
40. Joint Doctrine for Information Operations: Joint Publication 3–13 / Joint Chiefs of Staff. Washington, D. C.: U. S. Department of Defense, 1998. 137 p. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16820-joint-chiefs-staff-joint-publication-3–13>.
41. Kaiser B. Targeted: The Cambridge Analytica Whistleblower's Inside Story of How Big Data, Trump, and Facebook Broke Democracy and How It Can Happen Again. New York: Harper, 2019. 400 p.
42. Kallis A. Nazi Propaganda and the Second World War. New York: Palgrave Macmillan, 2005. xi, 294 p.
43. Keyes R. The post-truth era: dishonesty and deception in contemporary life. New York : St. Martin's Press, 2004. viii, 312 p.
44. Krieg A. Subversion: the strategic weaponization of narratives. Washington, D. C.: Georgetown University Press, 2023. x, 241 p.
45. Lakoff G. Ten lectures on cognitive linguistics. Leiden; Boston: Brill, 2018. 229 p.
46. Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War. New York: Alfred A. Knopf, 1927. 233 p.
47. Levitin D. J. Weaponized lies: how to think critically in the post-truth era. New York : Dutton, 2016. xxii, 294 p.
48. Libicki M. C. What is information warfare? Washington, DC : Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1995. xi, 104 p.
49. McIntyre L. Post-Truth. Cambridge, MA: MIT Press, 2018. xvi, 216 p.
50. Mock J. R., Larson C. Words that Won War: the story of the Committee on Public Information, 1917–1919. Princeton: Princeton University Press, 1939. xvi, 372 p.
51. NATO Recognises Cyberspace as a 'Domain of Operations' at Warsaw Summit. *The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*. URL: <https://ccdcoe.org/incyber-articles/nato-recognises-cyberspace-as-a-domain-of-operations-at-warsaw-summit/>
52. Nguyen C. T. Echo Chambers and Epistemic Bubbles. *Episteme*. 2020. Vol. 17, Issue 2. P. 141–161. DOI: <https://doi.org/10.1017/epi.2018.32>.
53. Nye J. S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990. xii, 307 p.

54. Pariser E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press, 2011. 294 p.
55. Paul C., Matthews M. The Russian «Firehose of Falsehood» Propaganda Model: Why It Might Work and How to Factor It Into America's Defense. *RAND Corporation*. July 11, 2016. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.
56. Pomar M. G. *Cold War radio: the Russian broadcasts of the Voice of America and Radio Free Europe/Radio Liberty*. Lincoln: Potomac Books, 2022. xv, 307 p.
57. Rid T. *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2020. vi, 513 p.
58. Rid T. *Cyber War Will Not Take Place*. New York: Oxford University Press, 2013. xvi, 218 p.
59. Rid T. *War and Media Operations: The U. S. Military and the Press from Vietnam to Iraq*. London; New York: Routledge, 2007. xii, 226 p.
60. Rid T., Hecker M. *War 2.0: Irregular Warfare in the Information Age*. Westport, Conn.: Praeger Security International, 2009. ix, 280 p.
61. Saunders F. S. *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*. New York : The New Press, 2000. ix, 509 p.
62. Shultz R. H., Godson R. *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy*. Washington: Pergamon-Brassey's, 1984. x, 211 p.
63. *Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against It. An Analytic History, with Lessons for the Present: Final Report* / N. J. Cull, V. Gatov, P. Pomerantsev, A. Applebaum, A. Shawcross. London: LSE Consulting, 2017. 81 p. URL: <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/2018/Jigsaw-Soviet-Subversion-Disinformation-and-Propaganda-Final-Report.pdf>.
64. Thomas D. C. *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*. Princeton: Princeton University Press, 2001. xii, 308 p.
65. Verovkin V. Radio as a Tool of Propaganda during World War II. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2025. No. 51. P. 526–527.
66. Welch D. *The Third Reich: Politics and Propaganda*. London: Routledge, 1993. xiii, 203 p.
67. Wilber K. *Trump and a post-truth world*. Boulder : Shambhala, 2017. x, 149 p.
68. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs, 2020. viii, 691 p.

==== Авторський колектив

Алексєєнко Людмила Михайлівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету.

Іванченко Ольга Миколаївна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави, Національний університет «Одеська юридична академія».

Льницька Уляна Вікторівна, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка».

Квасниця Оксана Василівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль).

Коннова Ніна Олексіївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і політичної філософії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Копитова Олена Сергіївна, доктор юридичних наук, старший дослідник, доцент кафедри економіко-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права і психології, Національна академія внутрішніх справ (м. Київ).

Кравченко Олена Валентинівна, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Настояща Катерина Василівна, доктор соціологічних наук, доцент, завідувач Центру соціологічних досліджень, Інститут національної стійкості та безпеки; Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Федіна Наталія Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Чернишова Таїсія Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Чупрій Леонід Васильович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та соціології, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка.

Наукове видання

Алексесенко Людмила Михайлівна,
Іванченко Ольга Миколаївна,
Ільницька Уляна Вікторівна та ін.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬСТВО

Монографія

Редактор *Т. О. Чернишова*

Підписано до друку 28.07.2026. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 29,4. Обл.-вид. арк. 24. Тираж 100 пр. Зам. № 729

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20

Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт Плюс»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. (097) 445-07-79

Вебсайт: <https://promart.in.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8388 від 16.07.2025